

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Առարկան՝ ՆԶՊ

Թեմա՝ Տեղանքի տեսակները

Կազմեց՝ Հակոբ Հակոբյան
(անուն, ազգանուն)

<<Կապանի թիվ 3 միջնակարգ դպրոց>> ՊՈԱԿ
(դպրոցի անվանումը)

Ղեկավար՝ Վարդան Ստեփանյան

«Կապանի N2 ավագ դպրոց» ՊՈԱԿ
(վերապատրաստող կազմակերպության անվանումը)

ԿԱՊԱՆ 2023

Ներածություն	3
1.Դասի բովանդակությունը՝ Տեղանքը և նրա նշանակությունը.....	5
2. Կողմնորոշում տեղանքում.....	9
3. Ինչպես շարժվել ազիմուտով.....	14
4.Դասի նպատակը.....	18
Վերջնարդյունք.....	22
Եզրակացություն.....	23
Օգտագործված գրականության ցանկ	24

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հաճախ կյանքում հարկ է լինում մասնակցել արշավների, ճանապարհորդել տարբեր տեղանքում կամ որոնողափրկարարական աշխատանքներ կատարել բնակավայրերից հեռու, անձանոթ, դժվար մատչելի տեղանքում, տարվա տարբեր եղանակներին և փոփոխվող պայմաններում: Նման դեպքերում և պայմաններում գործելու համար ցանկացած մարդ, նախքան տեղանք դուրս գալը, պարտավոր է ոչ միայն ծանոթ լինել բնական արգելքների հաղթահարման տեխնիկական հնարքներին, վտանգներին և դրանցից պաշտպանվելուն, այլև անհրաժեշտության դեպքում անձանոթ և անմարդաբնակ տեղանքում կարողանալ հստակ կերպով կողմնորոշվել: Տարաբնույթ անձանոթ պայմաններում, ուր հայտնվում է մարդը և չգիտի կողմնորոշվել, նրան սպառնում է մոլորվելու վտանգը, որը հղի է մի շարք բարդություններով, հաճախ էլ մարդկային կյանքը վտանգելով: Հուսանք, որ ձեզ երբևէ չի վիճակվի հայտնվել անելանելի դրության մեջ և չի պահանջվի փրկարարի միջամտությունը: Մակայն դժբախտ պատահարից ոչ ոք ապահովագրված չէ և հատկապես նա, ով որևէ առումով առնչվում է բնության հետ: Տեղանքի դժվարին պայմաններում գոյատևման և կենսագործունեության անվտանգության ապահովման կարևոր պայման է հանդիսանում անձանոթ տեղանքում կողմնորոշման կարողությունը: Տեղանքում կողմնորոշվել նշանակում է կարողանալ անձանոթ ցանկացած տեղանքում և ցանկացած ժամանակ ճիշտ որոշել հորիզոնի կողմերը, իր գտնվելու տեղը շրջակա առարկաների և տեղանքի ռելիեֆի նկատմամբ գտնել շարժման անհրաժեշտ ուղղությունը և կարողանալ պահպանել ճանապարհի այդ ուղղությունն ընթացքի ժամանակ: Կողմնորոշման անհրաժեշտությունը առանձնապես զգացվում է այնպիսի դեպքերում, երբ գործում ես վատ եղանակին, անձանոթ, դժվարին պայմաններում, անտառում, գիշերը: Նման դեպքերում կողմնորոշվել չկարողանալը կարող է հանգեցնել շարժման անհրաժեշտ ուղղության կորստի, ժամանակի և ուժերի լրացուցիչ վատնման, անսպասելի դժվարությունների և վտանգների առաջացման, հաճախ էլ՝ խուճապի և դժբախտ դեպքերի: Շարժման ուղղությունը սովորաբար որոշվում է հորիզոնի կողմերով, որն իրագործվում է քարտեզով, կողմնացույցով, երկնային լուսատուներով, տեղական և շրջապատի առարկաներով, օրվա տարբեր ժամերին, մթնոլորտային տարբեր պայմաններում, երթուղու տարբեր հատվածներում, շարժման ուղղությունից չշեղվելու միտումով: Առաջադրված մարտական խնդիրը

կատարելու համար առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում տեղանքի մարտավարական հատկանիշների ճիշտ օգտագործումը: Վերջիններիս հմուտ օգտագործումը նպաստում է ստորաբաժանումներին առաջադրված մարտական խնդիրների հաջող լուծմանը, այդ իսկ պատճառով տեղանքը հանդիսանում է մարտական իրավիճակի կարևորագույն մասնիկներից մեկը:

Տեղանքի ուսումնասիրման եղանակների իմացությունը, դրանում կողմնորոշվելու հմտությունը տարբեր պայմաններում, գիշեր, ցերեկ, սահմանային փակ տեսանելիության պայմաններում նպաստում են մարտում հաջողության հասնելու համար, օգտագործելով տեղանքի բարենպաստ հատկություններից, օգնում են արագ ու վստահ կողմնորոշվել և պահպանել հանձնարարված շարժման ուղղությունն ռազմերթի և մարտի ժամանակ:

Օգտվելով տեղանքի ուսումնասիրման եղանակներից՝ տեղագրական քարտեզներից, օդալուսանկարներից, սրանք հնարավորություն են տալիս հրամանատարին նախապես ուսումնասիրելով և գնահատելով տեղանքը ինչպես իրենց սեփական, այնպես էլ թշնամու դիրքերում: Այդ իսկ պատճառով այս թեմայի յուրացումը շատ կարևոր է աշակերտների շրջանում:

Այս դասապրոցեսում մանրամասնորեն կտանք <<տեղանք>> հասկացության բացատրությունը, նրա տեսակները և նշանակությունը մարտում, տեղանքի ուսումնասիրման ձևերը՝ գործնական աշխատանքի միջոցով:

Այս աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, 3 հարցերից, եզրակացությունից, և օգտագործված գրականության ցանկից: Առաջինը, որ պետք է բացատրենք աշակերտներին՝ դա տեղանքը և նրա նշանակությունն է մարտում, որտեղ նկարագրվում է տեղանքը, տեղանքի նշանակությունը մարտում, տեղանքի տեսակները, նրա բնորոշ գծերը:

Երկրորդ հարցը՝ տեղանքի ուսումնասիրման ձևերն են, որտեղ ներկայացնում ենք տեղանքի ուսումնասիրման եղանակները, այնուհետև առանձին առանձին ներկայացվում է յուրաքանչյուր ջոկին իրենց ուսումնասիրման եղանակները:

1.ԴԱՍԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Տեղանքը և նրա նշանակությունը

- Ի՞նչ է տեղանքը:

Այս հարցի պատասխանը աշակերտները գիտեն աշխարհագրություն առարկայից, այնուամենայնիվ տալիս ենք հասկացություն այն մասին, որ տեղանքը դա երկրի մակերևույթի որոշակի տեղամաս է, որի վրա անցկացվելու են մարտական գործողությունները: Երկրի մակերևույթի անհարթությունների ամբողջությունը կոչվում է տեղանքի ռելիեֆ, իսկ նրա վրա տեղաբաշխված բոլոր առարկաները, որոնք ստեղծվել են մարդկանց կամ բնության կողմից, կոչվում են տեղանքի առարկաներ՝ կողմնորոշիչներ:

Ռելիեֆը և տեղանքի առարկաները տեղանքի հիմնական տեղագրական տարրերն են: Տեղանքի տեղագրական տարրերը որոշում են նրա մարտավարական հատկությունները, քանի որ դրանք ազդում են մարտի /գործնական դասի/ կազմակերպման և անցկացման,

մարտում մարտական տեխնիկայի օգտագործման, դիտարկման, կրակի վարման, կողմնորոշման և քողարկման պայմանների վրա:

Տեղանքի մարտավարական և պաշտպանական հատկությունները ճիշտ և բազմակողմանի գնահատումը և դրանց հմուտ օգտագործումը մարտական գործողություններում (գործնական դասապրոցեսում) հաջողության հասնելու հիմնական պայմաններն են: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր աշակերտ պարտավոր է կատարելագործել իր գիտելիքները տեղանքի մասին, մշակել՝ դրանք գործնականում հմտորեն օգտագործելու ունակություն ունենալու նպատակով:

Գործնական դասի իրականացումը եղանակի տարբեր պայմաններում, օրվա ցան կացած ժամին, տեղանքի բազմազան պայմաններում բարձր պահանջներ է առաջադրում դասակին՝ տեղանքի ուսումնասիրման, գնահատման, օգտագործման առումով:

Տալիս եւ քացատրություններ ռելեֆի տարատեսակների մասին այսեղ ինձօգնում են երեխանները իրեն գիտելիքներով աշխարհագրությունից , մտքերի տարափի շնորհիվ ստանում եւ շատ ակտիվ մրցակցություն:

Ըստ ռելեֆի բնույթի տեղանքը լինում է

- հարթավայրային,
- բլրային
- լեռնային,

իսկ ըստ հողաբուսական ծածկույթի բնույթի՝

- անտառային,
- ճահճային,
- անապատատափաստանային:

Ռելեֆի և հողաբուսական ծածկույթի համադրումից առաջանում են տեղանքիլեռնաանտառային, անտառաճահճային և այլ տեսակներ:

Հարթավայրային տեղանքը հարթ կամ սակավ բլրապատ տարածք է: Բլուրների

լանջերի թեքությունը 1-2-ից ոչ ավել չէ: Հարթավայրային տեղանքը կարող է լինել բաց, եթե նրա վրա չկան տեղանքիառարկաներ, կամ փակ, եթե այդտեղ առկա են անտառներ, թփուտներ, բնակավայրեր: Գետերի, լճերի և ճահիճների մեծաքանակության դեպքում

հարթավայրային տեղանքը կտրտված, մասնատված տեսք է ստանում: Եվ եթե այն քիչ է մասնատված, մատչելի է բոլոր ցամաքային գորատեսակների տեղաշարժերի և մարտական գործողությունների համար: Կավային, ավազակավային, կավաավազային և տորֆային տեղանքը բարձր խոնավության պայմաններում դժվարեցնում է տեղաշարժը, և դառնում է համարյա անանցանելի:

Բլրոտ տեղանք ունի բարձրությունների և իջվածքներ, որոնք չեն խոչընդոտում

մարտական տեխնիկայի և տրանսպորտի բոլոր տեսակների տեղաշարժերին: Այստեղ գերակշռում են բլուրները, լեռնահովիտները, հազվադեպ՝ ձորակները:

Բլուրների լանջերի թեքությունը չի գերազանցում 2-3-ից: Բլրային տեղանքը նպաստում է քողարկմանը, դիտարկման կետերի և կրակային դիրքերի ընտրությանը: Այն որոշակի պաշտպանական հատկություններ ունի միջուկային զենքի գործադրման դեպքում:

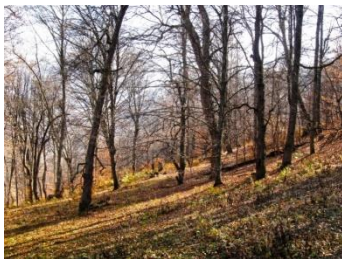
Լեռնային տեղանքում գերակշռում են լեռները, լեռնաշղթաները, կիրճերը և լեռնահովիտները: Դրանց լանջերը, որպես կանոն, թեք են և ժայռոտ:

Ճանապարհների բացա կայության դեպքում այստեղ դժվարանում է ինչպես երթևեկությունը, այնպես էլ դիտարկումը, կրակավարումը ու կողմնորոշումը:

Դրա հետ մեկտեղ լեռնային տեղանքն ապահովում է գորքերի շարժման և տեղաբաշխման քողարկվածությունը: Բացի այդ, լեռնային տեղանքն կարող է պաշտպանել գորքերին ատոմային պայթյունի ժամանակ առաջացած ճառագայթումից և թուլացնել հարվածային ալիքի ուժը:

Անտառային տեղանքը երկրի մակերևույթի այնպիսի տեղամաս է, որի

կեսից ավելին ծածկված է անտառներով: Ըստ ձևի անտառները լինում են միաշարք, որոնք չունեն մանրանտառ (թփուտներ), և բազմաշարք, որտեղ ծառերը տնկված են տարբեր

ժամանակահատվածներում: Ըստ սաղարթի խտության և թավության անտառները լինում են՝

- շատ խիտ,
- խիտ
- նոսր:

Ըստ տեսակի դրանք լինում են՝

- լայնատերև,
- փշատերև
- խառը:

Ճահճային տեղանքը երկրի մակերևույթի այնպիսի տեղամաս է, որտեղ

կան չափից ավելի խոնավ հողեր: Ճահճային տեղանքն իր հերթին բաժանվում է ճահիճների և ճահճացված հողերի: Ճահճային տեղանքի առանձնահատկություններից է բնակավայրերի բացակայությունը կամ թույլ բնակեցվածությունը, ճանապարհային վատ պայմանները, դժվար անցանելի և անանցանելի տեղամասերի

առկայությունը: Դա խանգարում է գորքերի մարտական տեխնիկայի տեղա
շարժին, ինչպես նաև մատակարարմանը և էվոկուացիային (տարհանմանը):
Անապատատափաստանային տեղանքը

Դա չոր անապատները, կիսանապատները և
տափաստաններն են: Դրանք խիստ չորային տեղանք են՝
մայրցամաքային կլիմայով: Նրանց բնորոշ են
լայնատարած, անտառազուրկ, քիչ բնակեցված

տարածությունները, ճանապարհազրկությունը, ջրի պակասությունը և
հողաբուսական յուրահատուկ պայմանները: Բնահողի բնույթով առանձնացնում են
տափաստանի հետևյալ տեսակները՝

- վազային
- կավային
- անտառային
- քարային
- աղուտային

Առավել լավ տարածում ունեն ավազային տափաստանները:

Չնայած տափաստանի բաց տարածությունը հարմար է գորաշարժի համար,
սակայն մարտական խնդիրների լուծումը բացասաբար է անդրադառնում բնական
արգելքների բացակայությունը, որը դժվարեցնում է պաշտպանությունը և գորքերի
քողարկումը:

Իսկ տեղանքի ռեսուրսների՝ ջուր, վառելիք, սակավությունը դժվարացնում է
գորքերի մատակարարման գործը: Աչքի զարնող տեղանքի առարկաների
բացակայությունը դժվարացնում է կողմնորոշումը և նպատականշումը:

Ըստ դասի պլանի նախապես դասակի համար ընտրվում է այն վայրը, տեղանքը,
որտեղպետք է իրականացվի աշխատանքները :

Աշխատանքում ներկայացված է գործնական պարապմունքի անցկացման մոդելը՝

2. ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄ ՏԵՂԱՆՔՈՒՄ

Կողմնորոշման հմտությունների շնորհիվ մենք կարող ենք ճիշտ վարքագիծ դրսևորել, երբ մոլորվենք կամ այլ արտակարգ իրավիճակում հայտնվենք: Ինչպե՞ս օգտագործել ջուրը և մեզ մոտ մնացած սնունդը, ինչու՞ է անհրաժեշտ ուսումնասիրել տեղանքը, որտե՞ղ է հարկավոր ճամբար կազմակերպել, որպես ի՞նչ կարող է օգտագործվել պարանը և շատ այլ հնարքներ, որոնք կօգնեն մեզ դրական էլք գտնել նման իրավիճակներից: Քանի որ լեռները սիալներ չեն ներում, պետք է պատրաստ լինել հնարավոր դժվարություններին, որպեսզի կարողանալ խուսափել դրանցից, իսկ նման իրավիճակում հայտնվելու դեպքում՝ ապահովել անվտանգությունը:

Մեր դասերի հիմքում դրված են հենց անվտանգության վերաբերյալ գիտելիքները: Տարածության մեջ կողմնորոշումը անվտանգության ապահովման հիմնական տարրերից է, որին էլ անդրադառնում ենք մեր դասերի շրջանակում: Ծառերի, աստղերի, ձյան, լեռան լանջերի, մամուռի միջոցով հյուսիսն ու հարավը գտնելուց հետո, սկսում ենք ծանոթանալ կողմնացույցի կառուցվածքին, այնուհետև սովորում, թե ինչպես կարող ենք կողմնացույցի միջոցով հորիզոնի կողմերը գտնել: Նաև սովորում ենք, թե ինչպես կարող ենք որոշել ազիմուտը:

Հորիզոնի կողմերի որոշումը կողմնորոշիչների միջոցով: Տեղանքի այն առարկաները, որոնք հստակ աչքի են ընկնում և հեշտությամբ հիշվում, կոչվում են կողմնորոշող առարկաներ կամ ուղղակի կողմնորոշիչներ:

Որպես կողմնորոշիչներ կարող են ծառայել առավել աչքի ընկնող միայնակ ծառեր, կամ ծառախմբեր, շենքեր, գործարաններ, ծխնելույզներ, ճանապարհի շրջադարձեր, գետերի ոլորաններ, որոնք անմիջապես առանձնանում են տեղանքի դիտարկման ժամանակ և անփոփոխ են անհրաժեշտ անցուղու տարածքում:

Հարկ է նշել, որ կողմնորոշիչները լինում են՝

ա. Հրապարակային- սրանց թվին են դասվում այնպիսի օբյեկտները, որոնք զբաղեցնում են զգալի մակերես՝ լճեր, անտառներ, պուրակներ, բնակավայրեր, դաշտեր, ջրամբարներ և այլն:

բ. Գծային -ունեն բավականին մեծ երկարություն և փոքր լայնություն՝ երկաթգծեր, ճանապարհներ, էլեկտրական գծեր, գե- տեր, ջրանցքներ, նեղ հովիտներ, կիրճեր և այլն:

գ. Կետային - զբաղեցնում են փոքր տարածքներ՝ աշտարակներ, գործարանային խողովակներ (ծխնելույզներ), սարագագաթներ, հեռուստատեսային և ռադիոհաղորդման աշտարակներ և այլն:

Տարբեր պայմաններից կախված՝ (եղանակ, տեսանելիություն, բարձրություն, ցածրություն, գիշեր և այլն) կողմնորոշիչները կարող են դառնալ խաբուսիկ կամ անորոշելի: Նման կողմնորոշիչներից օգտվելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այն պայմանները, որտեղ գտնվում են դրանք: Կողմնանիշերով առատ վայրերում անհրաժեշտ է ընտրել միայն դրանցից առավել նշանավորները (աչքի ընկնողները), իսկ հարթ և միապաղաղ տեղանքում անգամ ամենաչնչին առարկաները կարող են մնալ հիշողության մեջ, որոնք այլ պայմաններում գրեթե ուշադրություն չեն գրավում: Չնայած տեղանքի առարկաների առատությանը, որոնք օգնում են հորիզոնի կողմերի որոշմանը, այնուհանդերձ, դրանցով կողմնորոշվելը այնքան էլ հուսալի չէ և դրանցից պետք է օգտվել միայն այն դեպքում, երբ առավել վստահելի միջոցներ չկան: Նման դեպքերում անհրաժեշտ է կողմնորոշվել մի քանի եղանակներով. համեմատել դրանց առավելությունը և ընտրել ամենահավաստի տարբերակը: Սակայն չեն բացառվում այնպիսի դեպքեր, երբ սխալ կողմնորոշման կամ անվստահ գործելու պատճառով հնարավոր չի լինում անցումը շարունակել նախատեսված ուղղությամբ՝ կողմնանիշերի կորստյան պատճառով:

Նման իրավիճակներում հայտնվելիս անհրաժեշտ է դադարեցնել տեղաշարժը, պարզել գտնվելու տեղավայրը, հիշել կողմնանիշերը (գետ, լիճ, սար, լեռ), ինչպես նաև որոշել անցած տարածությունը: Որոշ դեպքերում առավել շահավետ է սեփական հետքերով վերադառնալ այն տեղը, որտեղ կորցվել է արահետը կամ ճանապարհը: Եթե դա էլ որևէ պատճառով անհնար է անել, ապա անհրաժեշտ է ընդհանուր պատկերներով վերականգնել տեղանքի նկարագիրը և հեշտացված սխեմայի ձևով պատկերել թղթի վրա՝ պահպանելով շարժման ուղղությունը: Այնուհետև

անհրաժեշտ է տեղական նշանների միջոցով որոշել հորիզոնի կողմերը, որոնցով կողմնորոշել քարտեզը, նշել երթուղին և ձեռնամուխ լինել շարժման:

Հաճախ բնակլիմայական անբարենպաստ պայմանների դեպքում ստեղծված դժվարին իրավիճակներից դուրս գալու հուսալի միջոց է համարվում գետի հոսքով դեպի ցած շարժվելը, որը միշտ էլ կապահովի բնակավայր դուրս գալը: Շարժվել կարելի է նաև էլեկտրական գծերի երկարությամբ:

Հետադարձ ճանապարհը գտնելու համար կան բազմաթիվ եղանակներ, որոնցից նշենք ամենահեշտը և տարածվածը: Վատ տեսանելիության և կողմնանիշերի բացակայության պայմաններում տեղանքում ստեղծվում են արհեստական կողմնանիշեր՝ քարերի կույտեր, ծառերի ճյուղերի կոտրում, թփուտների ճյուղերի իրար կապում, անցուղու թղթերով պիտակավորում և այլն:

Նման իրավիճակներում կողմնանիշ կարող են ծառայել նաև ձայնը, եկեղեցու զանգի դողանջները, գիշեր ժամանակ լույսը, որոշ դեպքերում գործարանների շչակները:

Փրկարարների համար ականջները հանդիսանում են աչքերի առաջին օգնականը, հետևաբար լսողությունը պետք է վարժեցված լինի կենդանիների, թռչունների, բնական աղմուկների, մեքենաների ձայներն իրարից տարբերելուն:

Տեղանքը ճանաչելը և անցած ճանապարհը հիշելու կարողությունը կոչվում է կողմնորոշում հիշողությամբ, որի կորուստը ոչ միայն ժամանակի վատնման և լրացուցիչ դժվարությունների պատճառ կարող է դառնալ, այլև՝ անցանկալի հետևանքների առիթ հանդիսանալ: Նման իրավիճակներում չհայտնվելու համար ցանկացած մարդ, ով առիթ է ունենում մասնակցել տեղանքում անցկացվող բազմօրյա անցումների կամ այլ միջոցառումների, պարտավոր է մանրակրկիտ ուսումնասիրել տեղանքի տարաբնույթ ռելիեֆը, սովորել ցանկացած պայմաններում հարմարվել դրան, որպեսզի հեշտ և անվտանգ լինի առաջադրված խնդիրների իրագործումը:

Նույն տեղանքը շահավետ և օգտակար է նրանց համար, ովքեր այն լավ են ուսումնասիրել, առավել հնարամտորեն են այն օգտագործում և հստակ կողմնորոշվում բնության փոփոխվող պայմաններում: Եթե կողմնորոշման հարցում մտավախություն է առաջանում, ապա խորհուրդ է տրվում հնարավորության դեպքում խորհրդակցել տեղաբնակների հետ՝ ճշտելու անցուղու հետաքրքրող այն

կարևոր հանգուցահարցերը, որոնք այնքան էլ պարզ չեն իրենց համար և վստահելի այլ միջոցներ չկան:

Չնայած այս ամենը կարող է այնքան էլ վստահելի չլինել, սակայն ծայրահեղ դեպքում հարկ է լինում օգտվել դրանցից և իրար համեմատելով, որոշել ուղղությունը (հորիզոնի կողմերը):

Նման իրավիճակներում հայտնվելիս չպետք է մոռանալ, որ ինչքան էլ կոմնորոշվելը հավաստի լինի, միևնույն լեռնային շրջաններում անընդհատ փոփոխվող բնապատկերների պայմաններում հարկավոր է հաճախակի կանգ առնել և դիտել անցած ճանապարհը, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում վերադարձը լինի անսխալ:

Առհասարակ չպետք է մոռանալ, որ ետ նայելու դեպքում բնապատկերները միանգամայն այլ են և միայն այն դեպքում կարելի է անսխալ և արագ գտնել հետադարձ ճանապարհը, երբ մարդիկ սովորեն ճանապարհը «դեպի ետ»:

3. ԻՆՉՊԵՍ ՇԱՐԺՎԵԼ ԱԶԻՄՈՒՏՈՎ

Որոնողափրկարարական աշխատանքներում միայն ազիմուտի ճիշտ որոշումը բավական չէ: Առաջադրված խնդիրը ժամանակին և ճիշտ լուծելու համար ազիմուտի ճիշտ որոշումից բացի, փրկարարից պահանջվում է որոշված ազիմուտով ճիշտ ուղղության ընտրում և այդ ուղղության պահպանումը մինչև հաջորդ նախատեսված կողմնանիշը: Ազիմուտով շարժման անհրաժեշտությունը ավելի է մեծանում հատկապես փակ տեղանքում և կողմնանիշերի սակավ առկայության պայմաններում՝ գիշերը, ինչպես նաև մառախուղի ժամանակ:

Ազիմուտով շարժման ժամանակ, հատկապես անփորձ փրկարարները, անցուղու տարբեր հատվածներում շեղվելու վտանգից խուսափելու նպատակով հաճախ կանգ են առնում շարժման ուղղությունը ստուգելու համար: Եթե հաշվի առնենք նաև տեղանքի ռելիեֆի բարդությունը և տեսադաշտի սահմանափակվածությունը, ապա պարզ է, որ նման իրավիճակում զգալիորեն կրնկնի շաժման արագությունը: Ազիմուտով շարժման ժամանակ կարևոր նշանակություն ունի պարզ և հստակ էյևացող կողմնանիշերի առկայությունը: Չնայած կողմնանիշերի կարևորությանը, հաճախ անփորձ փրկարարների համար կողմնանիշերի առկայությունը երթուղու վրա որոշակի դժվարություն է ներկայացնում, քանի որ ցանկացած կողմնանիշ միևնույն ժամանակ բնական արգելք է հանդիսանում փրկարարների ճանապարհին: Այդ պատճառով էր եթե դրանց հաղթահարումը կատարվում է միայն մի կողմից (աջից կամ ձախից), ապա ինքնաստիճանի առաջ է գալիս ընտրված երթուղուց տվյալ կողմ շեղման վտանգը: Դա հատկապես նկատվում է անտառում շարժվելու ժամանակ, երբ ծառերը խիտ են և շարժման ուղղությունը հաճախ համընկնում է; դրանց դասավորության հետ և հարկ է խնում դրանք շրջանցել: Հաշվի առնելով հիշյալ հանգամանքը՝ յուրաքանչյուր փրկարար պետք է նման պայմաններում ծառերը հաղթահարի մեկ աջից, մեկ՝ ձախից: Լանջերը շեղակի հաղթահարելիս արգելքները աննկատ հաղթահարվում են ներքին կողմից և աստիճանաբար ընթացքը շեղվում է դեպի ցած: Նման պայմաններում նույնպես անհրաժեշտ է արգելքները

հաղթահարել մեկընդմեջ՝ աջից ու ձախից:

Ընտրած երթուղուց շեղվելու վտանգը ավելի է մեծանում, երբ ուժեղ բուք է և դրանից պաշտպանվելիս աննկատ կերպով խումբը շեղվում է: Այդ պատճառով էլ լանջի վրա ազիմուտ վերցնելիս անհրաժեշտ է ուղղությունից փոքր ինչ վեր, կամ ուղղությունը պահպանելու համար ընտրել պարզ երևացող խոշոր և հուսալի կալմանանիշ: Երթուղու հաղթահարումը ավելի է դժվարանում, երբ դրա որևէ հատվածի վրա ընկած են այնպիսի արգելքներ, որոնց հաղթահարումը վտանգավոր կամ անհնար է (ջրային տարածքներ, ժայռեր, վտանգավոր լան ջեր, արգելված գոտի և այլն):

Ազիմուտով շարժումը առավել բարդ է լեռնային վայրերում, որտեղ, նախ՝ երթուղին է բարդանում և ապա՝ սպասվող հավանական վտանգները ստիպում են առավել զգուշությամբ տեղաշարժվել:

Նման դեպքում փրկարարը մոտենալով անանցանելի արգելքին՝ շարժման ազիմուտի համապատասխան ուղղության վրա կողմնանիշ է ընտրում արգելքի հակառակ կողմում (վերևում, ներքևում): Այդ կողմնանիշը տեղանքի տվյալ հատվածում ամենանշմարելին պետք է լինի, որը չի կարելի շփոթել այլ կողմնանիշերի հետ: Շրջանցելով արգելքը՝ փրկարարը մոտենում է այդ կողմնանիշին և սկսում է իր շարժման հետագա ուղղությունը նույն աստիճան ազիմուտով:

Ազիմուտով շարժման ժամանակ անհրաժեշտ է հնարավորին չափ հեռու կողմնանիշ ընտրել, որոշել ազիմուտը և այն պահպանել ողջ շարժման ընթացքում:

Կախված ռելիեֆի պայմաններից՝ անցուղին կարող է լինել բարդ, երբ անհրաժեշտ է լինում ընթացքի ուղղությունը մի քանի անգամ փոխել: Կարող է լինել պարզ, երբ շարժումը ընթանում է ուղիղ գծով (ազիմուտով):

Ցանկացած երթուղու հաղթահարման ժամանակ փրկարարին տեղանքում շատ անակնկալներ կարող են հանդիպել: Ուստի նրա արհեստավարժությունը կայանում է նրանում, թե ստեղծված իրաճակում ինչ որոշում կընդունի, ինչ օպտիմալ երթուղի կընտրի և որքանով այն անվտանգ, արդյունավետ և հուսալի կարող է լինել տվյալ իրավիճակի պայմաններում:

Ազիմուտով շարժման ժամանակ փրկարարը պետք է՝

ա) հնարավորին չափ քիչ օգտվի կողմնացույցից և ճիշտ պահպանի շարժման ուղղությունը,

բ) անհրաժեշտության դեպքում քայլով չափի անցած ճանապարհի երկարությունը,

գ) հստակ որոշի ազիմուտը և շարժման ուղղությունը,

դ) քարտեզի օգնությամբ ընտրի հուսալի երթուղի և հիշի երթուղու վրա եղած տեղանքի առարկաները,

ե) կողմնանիշից հեռանալիս նշի այն կետը, որտեղից սկսվել է անցուղին:

Այս ամենը իրագործելի է դառնում միայն այն դեպքում, երբ փրկարարը տեղանքի ցանկացած պայմաններում գործում է գրագետ և վստահ: Սակայն ոչ ոք զերծ չէ երթուղու հաղթահարման ժամանակ թեկուզ չնչին սխալ թույլ տալուց, որը նման պայմաններում որոշիչ նշանակություն չի կարող ունենալ և բանիմաց փրկարարը կարող է անմիջապես նկատել և չշեղվել երթուղուց:

Երթուղով շարժումը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու եղանակի՝ անցում առանց քարտեզի, բացառապես ազիմուտով (խիստ ազիմուտ) և անցում ըստ իրավիճակի (ճանապարհ, արահետ, անտառուղի և այլն), երբ խումբը ղեկավարվում է ընդհանուր շարժման լրացուցիչ ուղղությամբ, այսպես կոչված՝ ղեկավարվող ազիմուտով: Եթե ազիմուտի չնչին շեղումը գրեթե ոչինչ չի փոխում, ապա

տեսականորեն շարժման ազիմուտի 5° շեղման դեպքում, այն կազմում է 1 կմ 50 մ: Սակայն գործնականում այդ մեծությունը կարող է ավելի զգալի լինել:

Նման իրավիճակներից խուսափելու

համար, խորհուրդ է տրվում ազիմուտով շարժվելիս տարածության առանձին հատվածները հաղթահարել միջանկյալ կողմնանիշերի օգնությամբ:

Կողմնացույցի մատուցած ծառայությունները մարդկության գործունեության ցանկացած բնագավառում անգնահատելի են: Անգնահատելի են նաև որոնողափրկարարական աշխատանքների ժամանակ, քանի որ անձանոթ տեղանքում փրկարարի միակ ուղեցույցը կողմնացույցն է, որը մշտապես պետք է

գտնվի փրկարարի ուշադրության և հսկողության տակ: Վթարային պայմաններում կողմնացույցի հետ անհրաժեշտ է վարվել զգուշությամբ՝ պահելով այն ներսի գրպանում, կամ հագուստի տակ՝ պինդ թելով կախված վզից: Դրսի գրպանում կամ ձեռքին պահելը վտանգավոր է, չի բացառվում այն հեշտությամբ կորցնել կամ ջարդել:

Ինչքան էլ խնամքով ու անկախ մեր ջանքերից, այն ջարդվում է: Նման իրավիճակներում անհրաժեշտ է որոնել ու գտնել մագնիսական սլաքը, որի օգնությամբ, ցանկացած պահի, հնարավոր է պատրաստել նոր կողմնացույց, ձեռքի տակ եղած միջոցների օգնությամբ:

Ինքնաշեն կողմնացույց պատրաստելու համար անհրաժեշտ է գտնել և պահպանել ջարդված կողմնացույցի ոչ միայն մագնիսական սլաքը, այլ նաև թվատախտակը, որը թելի կամ որևէ կպչուն նյութի օգտագործմամբ ամրացվում է ծառի հարթ կեղևին, արմատի կամ պենոպլաստի վրա, կենտրոնում կանգնեցվում է ասեղ կամ այլ սրածայր իր, որի վրա տեղադրվում է մագնիսական սլաքը: Այս ինքնաշեն կողմնացույցով հնարավոր է ոչ միայն որոշել հորիզոնի կողմերը, այլ նաև անհրաժեշտ շարժման ազիմուտը: Այս սարքի միակ թերությունը այն է, որ ցանկացած օգտագործումից հետո անհրաժեշտ է սլաքը հանել և հուսալի կերպով պահպանել մինչև հաջորդ օգտագործումը

ԴԱՍԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

- ՏԵՂԱՆՔԻ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ,
- ԻՆՉԻ ՀԱՄԱՐ ՍՈՎՈՐԵԼ
- ՔԱՐՏԵԶԸ ԿԱՐԴԱԼ
- ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐ
- . ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՎԵԼ
- ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐՈՎ

❖ Գործնական աշխատանքների պլանավորման ժամանակ վճռորոշ գործոն է համարվում դասարանում հատուկ կարիքներ ունեցող աշակերտի լիարժեք մասնակցությունն ապահովելու համար հնարավորությունների ստեղծումը:

Ապահովում ենք այն մատչելի առաջադրանքները, որ նա ստանա իր կարողություններին և կարիքներին համապատասխան առաջադրանքի լուծումը՝ օրինակ

- ✓ հորիզոնի կողմերի որոշումը արեգակի կամ տեղի առարկաների միջոցով
- ✓ կարողանա ցույց տա դպրոցի տարածքում կողմնորոշիչ հանդիսացող առարկաները:

ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՄԵԹՈՂԸ ԻՐԻ ՄԵՋ ՆԵՐԱՌՈՒՄ Է 3 հիմնական դրույթներ

Մենք պետք է մեր առջև խնդիր դնենք ի՞նչ ենք սովորոցնում ի՞նչի համար և ի՞նչպես ի հարկե ակնկալում բարձր գիտելիքներ , որը երեխան կարող է կիրառել թե՛ մարտադաշտում , թե՛ առօրյայում:

- Ուսուցանվող նյութը սովորում է ինչ որ բան կատարելով, մասնակցելով որոշակի գործողության
- Ուսուցանվողն ապավինում է ոչ այնքան իր հիշողությանը, որքան ինքնուրույն, ստեղծագործական, քննադատական մտածողությանը

Ուսուցանվողների համար հնարավորություն է ստեղծվում ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային աշխատանքի համար

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՂՈՒՆԸ ՄԱՏՈՒՑԵԼՈՒ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԱՆՀՐԱԺԵՇ ԵՆ՝

- ✓ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ
- ✓ ՄԵԹՈԴՆԵՐ
- ✓ ՁԵՎԵՐ ԵՎ ՀՆԱՐՔՆԵՐ

ԴԱՄԻ ՊԼԱՆ

Ուսուցիչ Հ.Հակոբյան

Առարկա՝ Նախնական զինվորական պատրաստություն	
Դասարան՝ 9- րդ	Ուստարի 2022-2023
Բաժին	Ռազմական տեղագրություն
Թեմա	Տեղագրական քարտեզ
Դասեր	Դաս 1. Տեղանք (1 ժամ) Դաս 2. Տեղանքում կողմնորոշումը առանց քարտեզի
Բաժնի նպատակը	Ա. Գիտենա՛լ ռազմական տեղագրության հիմունքները, տեղանքի տարատեսակները, կողմնացույց: Կարողանա՛ հորիզոնի կողմերը որոշել կողմնացույցով: Բ. Գիտենա՛լ տեղանքի մարտական հատկանիշները: Կարողանա տեղական առարկաների միջոցով որոշել հորիզոնի կողմերը: Գ. Կարողանա՛ որոշել հորիզոնի կողմերը գիշերը:
Դասի նպատակը	Ճանաչել տեղանքի բնորոշիչները, տարբերել բնական և արհեստական առարկաները: Բնութագրել տեղանքի տարատեսակները, ներկայացնել դրանց մարտավարական հատկանիշները հարձակողական և պաշտպանական տեսանկյունից: Տեղանքի, նրա տարա տեսակների, մարտա կան հատկա նիշների, ռելեֆի մասին:
Վերջնարդյունքներ	Կարող են թվարկել տեղանքի բնորոշիչները, Կարող են ներկայացնել բնական և արհեստական առարկաները, Կարող են թվարկել տեղանքի տարատեսակները, ներկայացնել

	<p>դրանց մարտավարական հատկանիշները:</p> <p>Վերհիշե՛լ, աշխարհագրությունից ստացած գիտելիքները և հասկանալ ռելեֆի նշանակությունը մարտը կազմակերպելու ժամանակ:</p>
<p>Ընդհանրական խաչվող հասկացությունները:</p>	<p>Ռազմավարություն</p> <p>Առաջացած իրավիճակի(այդ թվում նաև արտակարգ) վերլուծում և գնահատում:</p> <p>Մարտավարություն</p> <p>Կոնկրետ առաջացած իրավիճակի (այդ թվում նաև արտակարգ) վերլուծման և գնահատման արդյունքում ճիշտ վարքականոնների կիրառում:</p> <p>Պատճառ և հետևանք, մեխանիզմ և կանխատեսում</p> <p>Յուրաքանչյուր որոշման և քայլի հիմքում առավել կիրառելի մեխանիզմների կիրառում: Ելնելով իրավիճակից պատճառահետևանքային կապերի վերհանման և վերլուծության հմտությունների ձևավորում:</p>
<p>Միջառարկայական կապերը:</p>	<p>Հայոց լեզու: Կարդալ, հասկանալ կարդացածը, առանձնացնել կարդացածի կարևոր գաղափարները:</p> <p>Մտքերն արտահայտել գրավոր և բանավոր եղանակով, տրամաբանված:</p> <p>Ես և շրջակա աշխարհը: Տեղանք: Հարթավայրեր, լեռներ, ժայռեր, բարձրավանդակներ, թփուտներ, անտառներ, անապատներ, ճահիճներ:</p> <p>Բնագիտություն: Տեղանք, ռելիեֆ, տեղանքի բնական և արհեստական առարկաներ, լեռներ, ժայռեր, կիրճեր, ձորեր, անտառաթփուտային վայրեր, կտրտվածություն, անցանելիություն: Տեղանքի տեսակները:</p> <p>Աշխարհագրություն: Հարավային Կովկաս, Հայաստան, Ադրբեջան, Թուրքիա. կլիման, տեղանքը, լեռնաշղթաներ, գետեր, լճեր:</p>
<p>Անհրաժեշտնյութեր, տեխնիկական միջոցներ:</p>	<p>Դասագիրք, շարային կանոնադրություն, ցուցադրում կամ ցուցադրական պաստառներ, մատիտ ,քանոն, կլիումետրային ցանց</p>
<p>Ուսուցման մեթոդներ:</p>	<p>Մտքերի տարափ, հարցադրումներ, աշխատանք դասագրքով:Տարբերակված ուսուցում՝ խմբավորման մեթոդ: Գուս /գիտեմ,ուզում եմ սովորել, սովորել եմ/</p>
<p>Գործողություններ և առաջադրանքեր</p>	<p>- Ներկայացված դասի ուսումնասիրություն և վերլուծություն:</p>
<p>Անցկացման վայրը</p>	<p>ՆԶՊ դասարան</p>

Գնահատում	Իրականացվում է ձևավորող գնահատում:	
<p>Դասի ընթացքը</p> <ul style="list-style-type: none"> • Աշակերտների հաշվառում՝ 2 թույլե • Նախորդ նյութի ամփոփում հարցերի միջոցով՝ 10թույլե <p>1.Ի՞նչ է ազիմուտ ,բացատրեք՝ մագնիսական ազիմուտ հասկացությունը, դրանց որոշման եղանակ ները տեղագրական քար տեգով և կողմնացույցով:</p> <p>2.Թվարկեք տեղագրական քարտեզների պայմանական նշաններ:</p> <p>3.Ի՞նչպես է գրվում թվային մասշտաբը:</p>		
<ul style="list-style-type: none"> • Նոր նյութի հաղորդում և ամրապնդում 20 թույլե <p>Տեղանքի ռելիեֆ և առարկաներ:</p> <p>Վերհիշե՛լ, աշխարհագրությունից ստացած գիտելիքները և հասկանալ ռելեֆի նշանակությունը մարտը կազմակերպելու ժամանակ:</p> <p>Տեղանքի տեսակները և դրանց մարտավարական հատկանիշները:1.Ի՞նչ է պայմանական</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ամփոփում և գնահատում 3 թույլե 		
Գործնական աշխատանք	Ընդհանրական գաղափարներ	
<p>Կոնկրետ տեղանքի տեսակների դիտարկում, ռելիեֆի նկարագրում, բնական և արհեստական առարկաների թվարկում:</p> <p>Կոնկրետ տեղանքի մարտավարական հատկանիշների գնահատում հարձակողական (պաշտպանողական) մարտերի տեսանկյունից:</p>	<p>Տեղանք, տեղանքի ռելիեֆ, տեղանքի բնական (արհեստական) առարկա,</p> <p>Մարտավարական հատկանիշ,</p> <p>Հարձակում, պաշտպանություն,</p> <p>Անցանելիություն, բնական և արհեստական խոչնդոտ:</p>	
<p>Աշակերտների ընտրվող հնարավոր հարցերի օրինակներ, որոնք ներգրավում են մեծ քանակով աշակերտների</p> <p>1.Ի՞նչ է ազիմուտ ,բացատրեք՝ մագնիսական ազիմուտ հասկացությունը, դրանց որոշման եղանակ ները տեղագրական քարտեգով և կողմնացույցով:</p> <p>2.Թվարկեք տեղագրական քարտեզների պայմանական նշաններ:</p> <p>3.Ի՞նչպես է գրվում թվային մասշտաբը:</p>		

1. Ի՞նչ է պայմանական նշանը և ինչպես օգտվել դրանից:
2. Տեղագրական քարտեզների վրա ի՞նչպես է կատարվում ռելեֆի պատկերումը:
3. Ըստ պայմանական նշանների և քարտեզի գույների ի՞նչպես կարելի է կարդալ տեղագրական քարտեզ
- 4 **Վերհիշե՛լ**, աշխարհագրությունից ստացած գիտելիքները և հասկանալ ռելեֆի նշանակությունը մարտը կազմակերպելու ժամանակ:

Գրականություն.

1. Վ. Օհանյան, Լ. Ղազարյան և ուրիշներ, ՆՁՊ 11-րդ դասարանի դասագիրք, Երևան 2010 թ.
2. Ս. Մանուկյան, Գ. Ճաղարյան, Արտակարգ իրավիճակների և քաղաքացիական պաշտպանության հիմնահարցեր, Երևան 2017թ.
3. Մեր հաղթանակները, հատոր Դ, Երևան 2012 թ.
4. Հ. Գ. Ժամկոչյան և ուրիշներ, Հայ ժողովրդի պատմություն, սկզբից մինչև 18-րդ դարի վերջ:
5. Ռազմական տեղագրություն (ՀՀ ԶՈւ Գլխավոր շտաբ ՍԻՄ տպագրատուն Երևան2008)

ՎԵՐՋՆԱՐԴՅՈՒՆՔԸ

Վերջնարդյունքում պետք է յուրաքանչյուր խումբ կարողանա ձեռք բերած իր տեսական գիտելիքները կիրառեն գործնականում, կատարեն հետազոտությունները և զեկուցեն կատարած բոլոր աշխատանքները՝ իրենց բոլոր գծանշումներով, գրանցումներով ու նկարներով:

Հետազոտական աշխատանքներն ավարտելուց հետո յուրաքանչյուր ջոկի հրամանատար ներկայացնում է իր խմբի հանձնարարականի պատասխանները, ձեռք բերած տեղեկությունները և հետազոտությունները:

Մյուս խմբերի անդամները մասնակցում են ներկայացված նյութերի քննարկմանը և կատարում՝ լրացումներ՝ մտքերի տեղատարափի միջոցով:

Ամփոփումը կատարում է զինղեկը՝ ներկայացնելով իր դիտարկումները խմբերի աշխատանքի վերաբերյալ: Սովորողներին հնարավորություն է տրվում գնահատել խաղի արդյունքները և ներկայացնել իրենց ցանկություններն ու առաջարկությունները խաղի վերաբերյալ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով ամփոփելով աշխատանքի արդյունքները կարող ենք եզրակացնել, որ տեղանքը դա երկրի մակերևույթի որոշակի տեղամաս է, որի վրա անցկացվելու են մարտական գործողությունները: Տեղանքի տեղագրական տարրերի օգնությամբ որոշվում է տեղանքի մարտավարական հատկությունները, քանի որ դրանք ազդում են մարտի կազմակերպման, անցկացման, դիտարկման, կրակի վարման, կողմնորոշման, քողարկման, մարտում մարտական տեխնիկայի օգտագործման վրա: Տեղանքի ուսումնասիրման եղանակներից են՝

- տեղանքի հետախուզումը, սա հնարավորություն է տալիս ամենաճշգրիտ տվյալներ ձեռք բերել ռելիեֆի, տեղանքի առարկաների, անցանելիության և պաշտպանական հատկությունների, դիտարկման պայմանների, կրակի վարման, կողմնորոշման և քողարկման մասին:
- տեղանքի ուսումնասիրումը քարտեզի օգնությամբ, սա հնարավորություն է տալիս ժամանակին, արագ և մանրակրկիտ ուսումնասիրել տեղանքի խոշոր տեղամասերը և կատարել անհրաժեշտ չափումներ:
- տեղանքի լուսանկարումը օդալուսանկարներով, սրանք տալիս են ավելի թարմ և ստույգ տեղեկություններ տեղանքի մասին:

Այսպիսով կարող ենք ասել որ ռազմական տեղագրությունը դպրոցում ուսուցանվող ՆԶՊ առարկայի հերթական հետաքրքիր բաժիններից է, որի բաղկացուցիչ մասերից են տեղանքի ուսումնասիրման մեթոդների մշակումը, կողմնորոշումը ռազմական գործողությունների նախապատրաստման և անցկացման նպատակով: Այս թեմայի ուսումնասիրումն ու յուրացումը հնարավորություն կտան աշակերտներին հետագայում կիրառեն իրենց զինվորական ծառայության ընթացքում

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- ❖ **Կարապետյան Գ.Մ.**- Տեղագրություն (տոպոգրաֆիա): Դասագիրք.- Եր.: Լիմուշ. 2008.- 224 էջ
- ❖ **Ա.Ա.Եվդոկիմով**- Ռազմական տեղագրություն. Գործնական վարժությունների ուղեցույց. - Սենտ-Պետերբուրգ: GUAP, 2008 .-- 152 էջ.
- ❖ **Չատինյան Աղվան Աշոտի**- Փրկարարի որոնողատեղագրական պատրաստությունը: Ոս. Ձեռնարկ-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2006.- 96էջ
- ❖ **Ռազմական տեղագրություն:** Ձանգակ-97, 2002 (Ոստիկանության ակադեմիա ՀՀ): էջեր 144 էջ:
- ❖ **Ա.Ա. Չատինյան, Վ.Ֆ. Գրիգորյան**, Սպորտային կողմնորոշումը տեղանքում, «Մանկավարժ», Երևան, 2003:
- ❖ **Մ.Մ. Խաչատրյան**, Քարտեզագրություն, Երևան, 1949
- ❖ **Ս. Մանուկյան, Գ. Ճաղարյան**, Արտակարգ իրավիճակների և քաղաքացիական պաշտպանության հիմնահարցեր, Երևան 2017թ